

UOT 159.9

S.Ə.Məmmədova
Bakı Dövlət Universiteti
mehriban_ismayilova_1962@mail.ru

ÜNSİYYƏT EMOSİONAL SFERANIN İNKİŞAF AMİLİ KİMİ

Açar sözlər: ünsiyyət, emosional sfera, ünsiyyət çatışmazlığı, deprivasiya, intimlilik, ekspressiv reaksiyalar

Məqalədə müəllif tərəfindən ünsiyyətin insanda təfəkkürün fərdi xüsusiyyətlərini və şəxsiyyətin emosional sferasını formalaşdırdığı qeyd edilir. Ünsiyyət çatışmazlığı ailədə uşaqlara kifayət qədər diqqətin ayrılmaması, habelə valideynlərin məşğul olmaları nəticəsində baş verir. Məqalədə ünsiyyət emosional sferanın inkişaf faktoru kimi xarakterizə olunur. Qeyd edilir ki, şəxsiyyətin emosional sferasının inkişafı ünsiyyətçilik səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Odur ki, stenik emosiyalar ünsiyyət konformluluğunun təsiri ilə formalaşır. Şəxsiyyətin emosional sferasının inkişafı mürəkkəb və dinamik bir proses olub şəxsiyyətin koqnitiv və davranış sahəsinə aid edilir.

Müəllif belə qənaətə gəlir ki, emosional reaksiyaların səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, fərd üçün ünsiyyətin nəticələri arasındakı qeyri münasibliyin səbəblərini başa düşmək bir o qədər asan olar. Bu ona emosional reaksiyalarını azaltmağa və gələcəkdə sosial davranışını korreksiya etməyə imkan vermiş olar.

C.A.Маммадова

ОБЩЕНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Ключевые слова: общение, эмоциональная сфера, дефицит общения, депривация, интимность, экспрессивные реакции

В статье отмечается, что общение формирует у человека индивидуальные особенности мышления и эмоциональную сферу личности. Недостаточность общения в семье происходит в результате неуделения достаточного внимания к детям, а также незанятия ими родителей. В статье общение характеризуется как фактор развития эмоциональной сферы. Автором отмечается, что развитие эмоциональной сферы личности определяется уровнем общительности. Поэтому сценические эмоции формируются под влиянием конформности общения. Развитие эмоциональной сферы личности является сложным и динамическим процессом и относится к сфере когнитивного поведения.

Автор приходит к такому выводу, что чем выше уровень эмоциональных реакций, тем легче для индивида понять причины непропорциональности между последствиями общения. Это позволяет ему уменьшить эмоциональные реакции и корректировать социальное поведение в будущем.

S.A.Mammadova

COMMUNICATION AS THE DEVELOPMENT FACTOR OF EMOTIONAL SPHERE

Keywords: *communication, emotional sphere, communication shortage, deprivation, intimacy, expression reactions*

In the scientific article, the author rightly points out that communication forms the individual characteristics of thinking in people and the emotional sphere of personality. Communication shortage is the result of lack of attention to children in the family, as well as the parents' employment. Communication in scientific writing is characterized as the factor of development of the emotional sphere. The author correctly notes that the development of the emotional sphere of personality is determined by the level of communication. Thus, stenotic emotions are shaped by the effect of communication conformation. The development of emotional spheres of personality is a complicated and dynamic process and relates to cognitive and behavioral attributes of personality.

The author concludes that the higher the level of emotional reactions, the easier it will be to understand the causes of the impossibility among communication results for the individual. This will allow it to reduce emotional reactions and correct its social behavior in the future.

Ünsiyyət hər bir şəxsiyyətin funksionallaşması və formalaşması üçün zəruridir. Ünsiyyət şəxsiyyətin emosional sferasının inkişafına xidmət edir. Ünsiyyət insanlar arasında əlaqələrin qurulması və inkişafı prosesi olub özünə informasiya mübadiləsini daxil edir. Ünsiyyət prosesində şəxsiyyətin emosional sferasının inkişafı tərəfimizdən ünsiyyətin müxtəlif tərəflərinin təsiri nöqtəyindən nəzərdən öyrənilmişdir. Bir sözlə, ünsiyyət şəxsiyyətin emosional-hissi sferasının inkişaf amilidir. İlk növbədə, şəxsiyyətin emosional sferasının formalaşmasında daha effektiv mərhələ ananın uşaqla birbaşa ünsiyyətidir. Bu cür ünsiyyət uşağın fərdi inkişafına öz təsirini göstərir. Körpəlik yaş dövründə ana ilə normal emosional ünsiyyətdən məhrum olan uşaqların inkişafında ləngimələr və anomaliyalar özünü təzahür etdirir.

Məlumdur ki, uzun müddət ərzində digər insanlarla fiziki əlaqələrdən məhrum olanların inkişafında geriləmələr aydın müşahidə olunur. İnsan üçün normal emosional əlaqələrin olmaması qaçılmazdır. Apardığımız psixoloji müşahidələr sensor deprivasiyanın mövcudluğunu və bununla bağlı insanlarla zəruri olaraq fiziki, kommunikativ əlaqələrin yaradılması fikirlərini təsdiq edir. Bu fenomen sensor deprivasiya şəraitində yetkin insanlarda müşahidə edilə bilər. Psixoloqların qənaətinə görə, uşağın əsas psixi tələbatlarının onu qaneedicici səviyyədə ödənilməməsi nəticəsində sensor deprivasiya halı yarana bilər. Alim Lyunsun fikrincə, deprivasiya zamanı uşağın bioloji tələbatları yaxşı ödənilmədiyi halda onun valideyn məhəbbətinə tələbatı ödənilməmiş qalır. Sensor

deprivasiya qısamüddətli psixoza gətirib çıxara bilər ki, onun əsas səbəbi müddətli psixi pozulmalardır. Sosial və sensor deprivasiyalar insanlara o dərəcədə ziyanlı təsir göstərir ki, onlar uzun müddət təkliyə məruz qalırlar. Bioloji planda emosional və sensor deprivasiya orqanik dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Baş beyinin retikulyar formasiyasının qeyri-aktivliyi sinir hüceyrələrində mühüm dəyişikliklərə səbəb olur.

Müasir dövrdə ən mühüm məsələlərdən biri insanlar arasında ünsiyyət çatışmazlığıdır. Məsələn, tək uşaq ailələrdə uşaqla intensiv ünsiyyətdə daha çox ərköynlülük, yüksək tələbkarlıq, şıltaqlıq, böyüklərə hörmətsizlik kimi hallar tez-tez müşahidə olunur. Ünsiyyət çatışmazlığı ailədə uşaqlara kifayət qədər diqqətin ayrılmaması, habelə valideynlərin məşğul olmaları nəticəsində baş verir. Qeyd etməliyik ki, ünsiyyət çatışmazlığı iki aspektdə təzahür edir: məhdudlaşdırılmış ünsiyyət və pozulmayan ünsiyyət. Ünsiyyət insanda təfəkkürün fərdi xüsusiyyətlərini və şəxsiyyətin emosional sferasını formalaşdırır. Etibarlı ünsiyyətə cəhd insanın ilk instinktiv cəhdlərindən biridir. Etibarlı emosional ünsiyyətə təlabat hələ körpəlik yaş dövründən başlayır. Böyüklərlə ünsiyyətdə uşağın daha yaxşı hesab etdiyi, eləcə də etibar etdiyi insan seçimləri özünü göstərir.

Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, ətraf aləmlə uşağın praktik əlaqəsi onun böyüklərlə ünsiyyətinə daxil olur. Hələ çağalığ yaş dövründə dərk edilməyən “etibarlı ünsiyyət” yaxın adamlara yönəldilən pozitiv reaksiyalarda (gülümsməkdə) və əksinə neqativ reaksiyalarda (ağlamaqda, qışqırmaqda) ifadə olunur.

Böyüklərlə ünsiyyətin inkişaf prosesində ekspressiv reaksiyalar böyüklərin davranışına istiqamətlənir. İbtidai mərhələdə böyüklərə inam onunla izah olunur ki, onlar “böyükdürlər” və uşaq onlarla dioloji ünsiyyətə həmişə hazır olmalıdır. Psixoloqların apardıqları müşahidələr təsdiq edir ki, uşaqlar özlərini çox vaxt bəyəndikləri adamlarla eyniləşdirir, onların sosial davranışlarını, vərdişlərini, hərəkətlərini, xüsusilə də səs intonasiyalarını, nitqlərini və s. olduğu kimi təqlid edirlər. Psixologiyada “etibarlı ünsiyyət”i fərqləndirirlər. Bu ünsiyyətdə başqaları haqqında informasiyalar insanın öz fikirlərində, hisslərində, o cümlədən şəxsi, intim təəssüratlarında, özünün daxili aləmində təzahür edir. Zənnimizcə, etibarlı ünsiyyət şəxsiyyətin inkişafı üçün mühüm şərt olub onun özünə, xarici aləmə adekvat münasibəti üçün zəruridir. N.N.Abdəyevanın apardığı psixoloji tədqiqatlarda sınıxılanların 83 %-i şəxsi məsələləri yalnız yaxın dostları və qohumları ilə müzakirə etməyə üstünlük vermişlər.

İnsani ünsiyyətdə etibarlılıq problemini müzakirə edərkən münasibətlərdə intimlilik probleminə də toxunmaq zəruridir. İntimlilik etibarlılığın ayrılmayan tərəfidir. İntimliliyin məzmunu maddi aləmdə deyilməmiş, formalaşmamış fikir və hisslərdir. L.S.Vıqotskinin sözləri ilə desək, insan təklidə özündə

ünsiyyətin funksiyalarını qoruyub saxlayır. Daxili ünsiyyətə belə qabiliyyət insanda şəxsiyyətlərarası əlaqələrə rəğbət oyadır. Daxili dialoq, daxili konflikt və onun həlli şəxsiyyətə öz mövqeyini, istiqamətini təyin etməyə, xarici situasiyanı anlamağa, o cümlədən gələcəkdə xarici zəruri əlaqələri müəyyən etməyə imkan verir. Daxili ünsiyyət xarici ünsiyyətin eyni deyil, o, intimliliyi, qapalılığı ilə fərqlənir. Daxili dialoqlar lakonikdir, onlar həssas duyğuların elementləri ilə əvəz olunur. İnsanın emosional sferasının inkişafı prosesində bir neçə mərhələni fərqləndirmək olar ki, onlar şəxsiyyətin sosial əlaqələrindən asılı olurlar. Bundan əlavə, bu inkişaf daxili böhranlarla, o cümlədən pozulmuş fərdi davranışla bağlıdır.

Psixoloq B.Q.Ananyevin fikrincə, uşağın həyatının ilk günündən ünsiyyət onun həyat fəaliyyətinin əsas forması olur. Ünsiyyətin vasitəsi və yaşlının rəhbərliyi ilə tərbiyə və təlim aktları özünü göstərir. Uşaq tədricən onu əhatə edən həqiqətləri dərk etməyi və mənimsəməyi öyrənir. Daha sonra o, ətrafdakı əşyalarla düzgün əməliyyat aparmağa yiyələnir, həmçinin sosial aləmdə cəmiyyətin müvafiq normalarını və davranış etalonlarını mənimsəyir.

Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, uşağın idraki inkişafı artdıqca o, yaşlılarla "nəzəri" planda əməkdaşlıq edir, hadisə və ya əşyaların qarşılıqlı münasibətləri haqqında birgə fikir mübadiləsi aparmağa səy göstərirlər. Bu ünsiyyət formasının əsas əlaməti özünü uşaqların cismlər, onların müxtəlif qarşılıqlı əlaqələri haqqında ilkin suallar vermələrində göstərir. Belə ünsiyyət forması istər orta, istərsə də yuxarı məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün səciyyəvi xarakter daşıyır. Yaşlı tərəfindən uşaqda onun rəftar və davranışına, şəxsiyyətinə, məhəbbətinə, heysiyyətinə verilən qiymətə ciddi tələbat oyanır. Verilən qiymətə həssaslıq uşağın həddindən artıq incikliyində, tutulmuş irad və danlaqlardan sonra onun fəaliyyətinin pozulmasında və ya tamam dayandırılmasında, yaxud tərifi-dən sonra uşağın həvəslənməsi və sevinc hissi keçirməsində təzahür edir. M.İ.Lisinaya görə, "ünsiyyətə tələbat əvvəlcə yaşlıya tələbat kimi uşağın 2,5 aylığında meydana çıxır" [3, s.35].

Tədqiqatçı tərəfindən yaşlılarla ünsiyyətə tələbatın formalaşma göstəricisi kimi dörd meyar müəyyən edilmişdir: "Yaşlıya diqqət və maraq göstərmək, yaşlının təsirinə emosional münasibət; özünün nailiyyətlərini yaşlıya nümayiş etdirmək məqsədi ilə onun diqqətini cəlb etmək təşəbbüsü, yaşlının uşağa göstərdiyi münasibətə qarşı həssaslıq" [4, s.44].

B.F.Lomov şəxsiyyətin psixoemosional həyat tərzinin formalaşmasında ünsiyyətin əhəmiyyətliliyini tədqiq etmişdir. O, şəxsiyyətin inkişafı üçün uşaqla cəmiyyət və keyfiyyət baxımından zəruri olan optimist ünsiyyət qurmağa çalışmışdır. Eyni vaxtda o, insana motivlərin təsirini, ünsiyyətin seçiciliyini, həcmi və s. aydınlaşdırmışdır. Bütün bunlarla yanaşı, alim qeyd edir ki, ünsiyyətin seçiciliyində əsas meyar motivlərdir ki, onların vasitəsi ilə ünsiyyət həyata keçir, həmçinin ünsiyyətliliyin həcmi müəyyən edilir. Bir situasiyada

insan ünsiyyətli, digərində isə qapalı olur. Onlar bütövlükdə insanın fəaliyyətinin motivləri ilə müəyyən edilir.

Tədqiqatçı alim N.Z.Çələbiyev qeyd edir ki, “böyük məktəbəqədər yaşda uşaqlarda ətrafdakı adamlarla əlaqələrə yönəlmiş ünsiyyət motivləri dərinləşir. Uşağın hər şeyi bilmək istəyi kimi özünü göstərən təbii xüsusiyyətləri vasitəsilə onlarda ünsiyyətin yeni motivi – işgüzarlıq və şəxsi fəallıq kimi keyfiyyətləri müşahidə olunur. Onların vasitəsi ilə uşaq hər hansı bir məsələnin həllində çətinlik çəkərkən yaşlılara müraciət edir, öz hərəkətlərinin yaşlılar tərəfindən qiymətləndirilməsini istəyir” [2, s.164-165].

Beləliklə, şəxsiyyətin emosional sferasının inkişafı mürəkkəb və dinamik proses olub şəxsiyyətin koqnitiv və davranış sahəsinə aid edilir. Bu proses konkret sosial şəraitlə, cinsi xüsusiyyətlərlə və şəxsiyyətin tərbiyəsi ilə determinləşir. Sadə emosiyalar insana hələ erkən uşaqlıq dövründən xasdır. Əgər uşağın həyatının birinci ilində onda yalnız sadə emosional reaksiyalar özünü göstərsə, sonrakı yaş mərhələlərində onlar sosial davranış normaları ilə bağlı olanları əlavə edirlər. Şəxsiyyətin emosional aləmi müntəzəm olaraq zənginləşir, yəni uşağın emosiya gücü artır, xarakteri mürəkkəbləşir. Bütün bunların nəticəsində ünsiyyət prosesində mürəkkəb emosiya və hisslər formalaşır.

Alim psixoloqlardan L.Əmrahlı və N.Rzayeva haqlı olaraq qeyd edirlər ki, “emosiyaların məktəbəqədər yaşda ən yüksək səviyyəsi özünü sosial emosiyalarda göstərir. Bu sosial motivlərin yaranmasına birbaşa təsir edir. Psixoloqların gəldiyi qənaətə görə, uşağın sosial mühitdə şəxsiyyət kimi qəbul olunmasının başlıca şərtlərindən biri rolunda çıxış edən bu emosional yenidənqurulmanı “emosional sosiallıq” adlandırmaq olar. Onun əsas göstəricisi uşağın sosial tələblərə uyğunlaşması, öz maraqlarını sosial maraqlara tabe edə bilməsidir. Əksinə, emosional-iradi sferada balansın pozulması, aqressivlik əlamətləri onun ciddi fərd kimi qəbul olunmasına imkan vermir [1, s.202].

Bir sözlə, şəxsiyyətin emosional sferası ünsiyyətlilik səviyyəsi ilə müəyyən edilir.

Bununla yanaşı, stenik emosiyalar ünsiyyətin komfortluğunun təsiri altında formalaşır. Emosional reaksiyalar intellektual inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Belə ki, bu səviyyə nə qədər yüksək olarsa, fərd üçün ünsiyyət nəticələri arasındakı qeyri-münasibliyin səbəblərini başa düşmək bir o qədər asan olar. Bu ona emosional reaksiyalarını azaltmağa və gələcəkdə sosial davranışını korreksiya etməyə imkan vermiş olar.

ƏDƏBİYYAT

1. *Əmrahlı L.Ş., Rzayeva N.T.* Uşaq psixologiyası: Dərs vəsaiti. Bakı: Nurlar nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2015, 344 s.
2. *Çələbiyev N.Z.* Uşaq psixologiyası: Dərs vəsaiti. Bakı, 2005, 341 s.
3. *Лисина М.И.* Общение, личность и психика ребенка. М.: Ин-т практ. психологии, 1997, 384 с.
4. *Лисина М.И.* Общение, личность и психика ребёнка, Москва, Воронеж, 1997, 238 с.